

Konulu Tefsir Metodu Bir Usûl Sayılabilir mi ve Bunun Kur'an'ı Anlamaya Katkısı

Ömer DUMLU

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Konuşmama önce şu cümlele başlamak istiyorum: “Kur'an'ı iyi anlayabilmek için bu kitabın ana fikrini, amaç ve hedefini bilmek ve buna göre usûl ve yöntem geliştirmek gerekir”. Hiç kuşkusuz Kur'an'ın ana fikri insan; amaç ve hedefi de onu doğruya ulaştırmak ve cahilliği nedeniyle içine düştüğü durumdan iyi bir konuma getirmektir.

Şimdi burada ben şunu sormak istiyorum: Biz bugün Kur'an'ın inşinin üzerinden 1398 yıl önce indirilmiş bir metinle karşı karşıyayız ve bu metin de çeşitli şekillerde yorumlanmış olarak karşımızda durmaktadır. Hatta bunu yorumlayanların çoğu müslüman olmakla birlikte müslüman olmayanlar da olup zaman zaman siyasi, iktisadi, askeri ve kültürel üstünlüklerin el değiştirdiği dönemlere ait yazılan tefsirlerin ve anlayışların varlığını ve yaptıkları etkileri de biliyoruz. Bu durum karşısında Kur'an'ı anlamada usûl ve yöntemimiz ne olmalıdır sorusu belki de her zamankinden daha fazla önem arz etmektedir. Hedefimiz Kur'an'ı tüm insanlara en kısa yoldan ve doğru bir biçimde yorum-

layarak anlatmak ise burada Konulu Tefsir türü çalışmalardan azami derecede istifade etmek gerekir. İşte bundan dolayı ben tefsir usûlü ile ilgili olarak Konulu metodun bunu daha çok ve kolay sağlayacağı kanaatindeyim ve bundan dolayı burada çok önemli gördüğüm bazı hususları tartışmaya açmak istiyorum. Yoksa Konulu Tefsir nedir ve nasıl olmalıdır hususu üzerinde durmak istemiyorum. Zira bu konuda ülkemizde ve diğer ülkelerde bir hayli çalışma yapıldı. O halde burada durulması gereken temel sorun Konulu tefsir bir usûl müdür, değil midir sorunudur. Bunun cevabı elbette bakış açısına göre farklılık arz edebilir. Usûl, Kur'an'ı anlamayı hedef alan ve onun nasıl okunması, anlaşılması ve yorumlanması gerektiği konusunu irdeleyen anlayışlardır. Bu açıdan bakıldığında bunun bir usûl, bir yöntem olduğu söylenebilir. Çünkü konulu tefsir son tahlilde Kur'an'ı anlama noktasında önemli ve etkili bir yoldur. Bu anlamda elbette bir usûl konusudur. Ancak: “Konulu tefsirde uygulanan esaslar zaten genel tefsirlerde de uygulanmakta ve yeni bir şeyler getirmemektedir. Bundan dolayı da bunu tam bir usûl konusu olarak değerlendirmek sakıncalıdır” denebilir. Bu tartışmanın her iki ucunda veya tarafında bulunanlar kendilerine göre bazı deliller de getirebilirler. Bu yaklaşımlar aslında bilindiği gibi hep tartışıla gelmiştir ve zaten tartışılması da gerekmektedir.

Aslında usûl konusunun tefsircinin önemli problemlerinden olduğunu söylememiz gerekir. Zira tefsirci nasıl bir metot uygulayacaktır. Bu, ister genel tefsir isterse herhangi bir konuyu Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde ele almaya çalışan konulu tefsir çalışmalarında olsun hep karşımıza çıkacaktır. Çünkü tefsirci bir kelamcı, İslâm hukukçusu veya bir tasavvufçunun davranışını benimseyip elde ettiği verileri, bu bilim dallarına mensup bilim adamları gibi mi kullanacaktır. Yoksa onun böyle bir sorunu olmayıp Kur'an'ı resmederek az önce zikrettiğim ve zikretmediğim bilim dallarına malzeme mi üretecektir. Aslında sorun burada düğümlenmektedir. Bu anlamda genel ve konulu tefsirlere bakılırsa rivayet türü tefsirler hariç neredeyse hemen hemen yazılan tefsirlerde yukarıda değindiğim hususlar aynen yer almakta, sonuç çıkarma, hüküm çıkarma ve adeta bunu temel esas olarak belirlemek olduklarını söyleyebilirim.

Aslında Konulu tefsirin böyle bir işlevi de var gibi gözükmektedir. Ama şunu belirtmeliyim ki Konulu tefsirin amacı ve hedefi bu olmamalıdır. Örneğin yaptığım çalışmalarda zaman zaman bu hususla karşı karşıya kaldığımı belirtmek istiyorum. Mesela “inanıp yararlı iş yapanlara neler vaat edilmektedir” konusunu ele alırken onlara cennet, güzellikler, rahmet, bağışlanma, bu dünyada mutluluk ve ahirette kurtuluş gibi hususları tespit ettim. Fakat bunların

bir yönden de sanki resmini çektim diyebilirim. Zira şu kadar şunu yaparsa bu kadar bunu işlerse gibi norm ifade eden hususlara da değinmediğim için bu çalışma bir tefsir çalışması olarak görülebilmektedir.

Aslında tefsir usûlünde bugün artık metin analizinin ciddi bir biçimde yer alması gerektiğini söylememe bilmem gerek var mı? Kutsal kitapların metinlerini hermenötik metotla çözümlenmeye çalıştığımızda “teolojik hermenötik” gereği metni anlamamız gerekir. Yani metnin ifade ettiği anlamı, anlamın mantığını, var oluş ve realitenin toplam yorumuna eşitleyerek¹ metne bakmak gerekir. Böylece biz hem lafza ve hem de yorumuna, yani tefsirine bakmak durumundayız. Başka bir ifadeyle nas-olgu çerçevesinde metne bakmak durumundayız. Çünkü bu tür bir hermenötüğün temeli lafız ve aracı ise tefsirdir ve aslında varsa âyetlerde gizli anlam açık anlamla ilişki içinde olması gerekir. Aynı şekilde tarihi, alegorik, ahlakî ve sırrî (gizli) anlamlar da ilk anlamdan ayrı düşünülemezler. O zaman, kutsal kitabın bakış tarzı, kültüre ait, edebi, retorik, felsefi, mistik bütün araçları içinde taşır. Kutsal kitabı yorumlamak, hem ondaki kutsal anlamı genişletmektir, hem de *profan* (kutsal dışı) kültürün diğer bütün kalıntılarını, bu düşünce biçimine eklemektir. Bu açıdan kutsal kitap, sınırlı bir kültür objesi olmaktan çıkar; onda metinlerin açıklaması ve sırların keşfi birbiriyle uyuşur². Öyle ise biz âyetleri bağlamından koparmadan ele almak ve resmetmek mecburiyetindeyiz. Bir yönden bu tür bir sıkıntının olduğunu usûlen belirtmem gerekir.

İkinci olarak örnek üzerinden gidecek olursak bir grup âyet Allah'ın her şeyi bir ölçüye, bir plana göre yarattığını ortaya koymaktadır. Burada kader kelimesinin orijinal anlamlarından ölçü ve planlamayı hatırlatmak istiyorum. Bu anlam göz önüne alınırsa dipnotta³ metin ve meallerini verdiğim âyetlerde bu açık bir biçimde görülecektir: Bu âyetlerde: “Biz her şeyi bir ölçüye,

¹ Zeki Özcan, *Teolojik Hermenötik*, s. 36

² Zeki Özcan, *Teolojik Hermenötik*, s. 36

³ Hazineleri Bizim katımızda olmayan hiçbir şey yoktur. Biz onları ancak belli bir ölçüyle indiririz. (Hicr 15/21); وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّا فِي الْأَرْضِ وَأَنَا وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهٖ بَلَدَةً مِّثْلَ ذَلِكَ تُخْرَجُونَ (Şûra 42/27) “O, belli bir plana göre gökten yağmur yağdırır. Onunla ölü bir toprağa yeniden hayat verir. Siz de kabirlerinizden işte böyle çıkartılacaksınız. (Zuhruf 43/11) اِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ (Kamer 54/49) Belli bir süreye kadar. (Müsrêlât 77/22)

bir plana göre” ve “malum bir ölçüyle” ifadeleri dikkat çekmektedir. Metin çözümlemede bizim önce âyet, sonra siyâk-sibâk daha sonra da Kur'an'daki konu bütünlüğü çerçevesinde hareket ettiğimiz göz önüne alınırsa burada ilk bakışta Allah'ın “her şeyi bir ölçüye göre yarattığı”; siyâk sibâk çerçevesinde bu dünyadaki insanların inkarcı veya takva sahibi (muttakîn) olabileceği ve onların bu dünyada yaptıklarının karşılıklarının ahirette mutlak bir ölçüye yani bu dünyadaki hareket tarzlarına göre verileceği ifade edilmektedir. Kur'an'ın konu bütünlüğü çerçevesinde ise Allah'ın gerçek anlamda insanların iradelelerine müdahale etmediği, onları hür bir ortamla baş başa bıraktığı ve dileyenin inanacağı ama dileyenin de inanmama hakkına sahip olmakla birlikte⁴ her insanın yaptıklarının da mutlaka bir değeri olduğu⁵ ve sonuçta bununla değerlendirileceği akla gelmektedir⁶. İşte burada Konulu tefsir metodunun konuyu daha iyi anlamamıza ve insanlara daha iyi anlatmamızda yardımcı olacak bir usûl olduğunu belirtmek istiyorum.

Metin çözümlemede önemli olan ve dikkat çeken hususlardan birisi de sözün bağlamında ne değer ve anlam ifade ettiğidir. Siz sözü bağlamından koparır veya anlamak istediğiniz mânâyı o söze yüklemek isterseniz durum çok farklı bir boyut arz edebilir. Burada Fahrettin Râzî'nin şu sözünü sizlerle paylaşmak istiyorum: “Kim Kur'an'a kendi görüşünü desteklemek, hasmını da kösteklemek gözüyle bakarsa mutlaka delil bulur”. Ben bunu şöyle formüle ediyorum: Kendi fikrimizi Kur'an'a onaylatma yerine Kur'anî doğruları olduğu gibi belirtmeliyiz. Geçmişteki tartışmalara baktığımızda bu atomcu, parçacı anlayışın kelimeler, fıkıh ve tasavvuf dallarında dolu olduğunu görürüz. Bu disiplinlerin her biri âyetleri adeta bir parselasyona tabi tuttıklarını ve

⁴ Kehf, 18/29. وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَعِثُوا يَعَاثُوا. “De ki: “Gerçek Rabbinizdendir”. Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin. Kuşkusuz Biz zalimler için, sur gibi onları çepeçevre kuşatacak bir ateş hazırladık. Eğer onlar su isterlerse, erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su verilir. Bu ne kötü bir içecektir ve bu ne kötü bir yararlanmadır”.

⁵ Bkz., Zümer 39/7: إِنَّ تَكْفُرًا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ. “Eğer inkâr ederseniz bilin ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur. O, kullarının inkâr etmesini hoş karşılamaz. Eğer şükrederseniz sizden hoşnut olur. Hiç bir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Sonra hepinizin dönüşü Rabbinizedir. O da, yaptıklarınızı size haber verecektir. Kuşkusuz O, kalplerde saklı olan her şeyi bilir”.

⁶ Örnek olarak bkz., Kehf 18/49: وَوَضَعَ الْكِتَابَ فَرَىٰ الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظُنُّ رَبُّكَ أَحَدًا. “Kitap ortaya koyulacak. Suçluların, kitaplarında yazılı olanlardan nasıl korktuklarını ve: “Vay başımıza gelenler, bu nasıl bir kitap ki küçük büyük saymadık hiçbir şey bırakmamıştır” dediklerini görürsün. Yaptıkları her şeyi yazılmış bulurlar. Rabbin hiçbir kimseye haksızlık etmez”.

hatta bazen bir âyeti üçe böldüklerini⁷ söylemekle mübalağaya kaçmadığımı zannediyorum. Burada Reşit Rıza'nın “bağlamı, lafzın daha önce geçmiş olan söze uygunluğunun yanında mâna ile tamamen uyumlu olması ve lafzın kitabın getirdiği maksadın tümü ile uyuşması gerektiği” şeklindeki açıklaması da önem arz etmektedir⁸.

Örnek olarak قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ “Onlar, Allah'ı hakkıyla takdir etmediler” âyetini vermek istiyorum. Bu ifade üç ayrı âyette yer almaktadır⁹. Kur'an'ın genelinde baktığımızda insanların Allah'ın gücünü, ilahlığını hakkıyla ve tam anlamıyla kavrayamayacakları vurgulanmaktadır. Her üç âyette bağlamlarında dikkatlice okunduğunda müşriklerin iddialarını çürütmek üzere Allah'ın mutlak güç sahibi olduğu ve O'nun gücünü insanların yeterince kavrayamadıkları, takdir edemedikleri vurgulanmaktadır. Ama bu gücü insanları zorlayan, onları çaresiz bir halde bırakma gibi bir anlam asla içermediği görülecektir.

Tefsir usûlünün üzerinde durması gereken hususlardan birisinin de anlam kaymalarına dikkat çekmek olmalıdır. Zira anlam kaymaları sonunda Kur'an âyetlerinde ifadesini bulan bazı hususların izahında ciddi sıkıntıların çekildiğini bilmemiz gerekir. Mesela Peygamberlerle ilgili olarak ismet sıfatından bahsedilmektedir. Örneğin يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ

⁷ Örnek olarak bu şu âyetin tefsirine bakılabilir: وَإِذَا طَلَفْتُمْ النِّسَاءَ فَبَلِّغْنَ أَجْلَهُنَّ فَأَسْكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سُرْحُوهُنَّ: وَأَذَا طَلَفْتُمْ النِّسَاءَ فَبَلِّغْنَ أَجْلَهُنَّ فَإَسْكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سُرْحُوهُنَّ وَلَا تُنكِحُوا مَا نَكَحَ اللَّهُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ وَمَا يَمْشُرُونَ وَلَا تُسْكُوهُنَّ حُرَارًا لِّغْتَابِهِنَّ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا يَمْشُرُونَ لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعَلَّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلْ مَنْ أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةَ يَعْظِكُمْ بِهِ وَأَتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ “Eşlerinizi boşayıp, onlar da boşanmanın kesinleşmesi için belirlenen sürelerine ulaştıklarında, artık onları ya güzellikle tutunuz ya da güzellikle bırakınız. Zarar vermek ve haksızlık yapmak için onları nikahınızda tutmayınız. Kim bunu yaparsa sonunda kendine yazık etmiş olur. Allah'ın âyetlerini alaya almayın. Allah'ın size olan nimetlerini, size indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın. Allah size bunu öğütler. Allah'tan korkun ve kesinlikle bilin ki, Allah her şeyi bilmektedir”.

⁸ Rıza, Reşit, *Menâr*, 1/24.

⁹ Bu ifade şu âyetlerde yer almaktadır:

En'âm 6/91 وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أُنزِلَ اللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى) “Onlar Allah'ın gerçek gücünü anlayamadılar. Çünkü onlar: “Allah hiçbir insana herhangi bir şey indirmemiştir” dediler. De ki: “Musa'nın insanlara bir ışık ve yol gösterici olarak getirdiği, sayfalara yazdığımız, bir kısmını gösterip, çoğunu sakladığımız ve sizin ve babalarınızın bilmediklerini öğrendiğiniz Kitab'ı kim indirdi?” De ki: “Allah”. Sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oyalansınlar”.

Hac 22/74 وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ “Onlar Allah'ın gerçek gücünü anlayamadılar. Kuşkusuz Allah son derece güçlü ve üstündür.

Zümer 39/67 وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ “Onlar Allah'ın gerçek gücünü anlayamadılar. Zira bütün yeryüzü, kıyamet günü O'nun avucunun içindedir, gökler de O'nun eliyle dürülmüştür. Allah, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir”. âyetlerde geçmektedir.

النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ Hatta “Ey Peygamber, Rabbinden sana indirilene insanlara bildir. Eğer bildirmezsen, Allah’ın mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Kuşkusuz Allah inkâr eden toplumları doğru yola iletmez¹⁰” âyette ve diğer âyetlerde geçen a-s-m (عصم) kelimesinin semantik açıdan kök/asıl anlamı “korumak” iken bu kelime zamanla “hiç hata yapmamak, günah işlememek” gibi anlayışa sürüklenmiştir. Ama aslında bu kelime asla bu anlamlara gelmemektedir¹¹. Burada şunu da unutmamak gerekir: İsmet sıfatında karşılıklı bir ilişkiden söz etmek gerekir. O da korunan ve koruyandır. Ama bunlardan hangisi önce gelmektedir denilirse bu konuda âyetlere dikkatle bakmak ve şunu unutmamak gerekir. Kur’an’da Peygamberlerin yaptıkları işler yer almakta ve bundan dolayı onların dikkatleri çekilmekte hatta uyarılmaktadırlar. İşte Konulu Tefsir metodunda bu türden hatalara daha az rastlanılmaktadır.

Kur’an’ın anlaşılmasını insanlara kolaylaştırmak için, onun bilgisinin elde edilme yollarını onlara açmak, bu yolda onlara rehberlik ve önderlik etmek ilim adamlarının en önemli görev ve sorumlulukları içerisinde. Bu sorumlulukla hareket eden ilim adamları elbette yeni metotlarla Kur’an’ın insanlığa sunduğu mesajları iletme mecburiyetindedirler. İşte bu metotlardan birisi de “Konulu Tefsirdir” ve bu yolla Kur’an’ı daha kısa yoldan okuyucuya sunmak ve böylece onun Kur’an’dan nasiplenmesini sağlamaktır. Çünkü bu tür çalışmalarda maksada en kısa yoldan ulaşılabilir. Zira bu metotla çağımızda fazla meşguliyeti olan insanlara kısa yoldan Kur’an’ı tanıma ve tanıtmaya imkânı elde edebiliriz. Bilindiği gibi az okuyan bir toplumuz. Bu şekilde az okuyan bir topluma ciltler dolusu eserleri okutmak hemen hemen imkânsız gibidir. Üzülerek ifade edelim ki ciltlerle alınan eserler bugün sadece rafları ve vitrinleri süslemektedir. O halde Kur’anî mesajları insanlara ulaştırmanın en pratik yolu, onun hidayet mesajlarını, kavram çalışmaları şeklinde sunmaktır. Bu noktada Şeltut’un görüşlerine katılmamak elde değil. O bu konuda şöyle demektedir: “Bu metot, insanlara sesini duyurmak isteyen özellikle tefsir alanında en ideal bir yoldur. Çünkü (bu yolla), insanları, Kur’an’ın ihtiva ettiği hidayet yollarına ve Kur’anî konuların sırf teorik konulardan ibaret olmadığına ulaştırabilirsiniz. Zira Kur’an’ın ihtiva ettiği hükümler sırf teorik konularla ilgili olmayıp fert ve toplumları ilgilendiren meselelere ve onların günlük hayatlarıyla ilgili olaylar hakkında pratik hükümleri de ihtiva etmektedir”¹².

¹⁰ Maide 5/67.

¹¹ Geniş bilgi için bkz., Ali Galip Gezgin, *Kur’an’da Hz. Peygamber’e Yapılan Uyarılar*, s. 99-107.

¹² Seyyid Mürsi, s. 43-44.